

SÜNNET IŞIĞINDA HIRS HASTALIĞI VE KORUNMA YOLLARI

Adem DÖLEK*

ÖZET

Hırs, insanda bulunan duygulardan ve psikolojik zaafılardan birisidir. Hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber (s.a.v)'in, telkinlerle bu duyguyu iyi şeyler yapmaya özellikle de ahireti kazanmaya yönlendirdiği ve böylece bu zaafı tedâvî ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelime: Hadis, hırs, tedavi, duygu, zaaf.

ABSTRACT

DISEASE OF AVARICE AND OF DEFENCE WAYS IN THE SUNNAH PERSPECTIVE

Avarice is one of the senses and psychological weaknesses in human being. When the hadithes are researched, Holy Prophet (PBOH) with his inspires cure the weakness and to direct doing good-things, especially to earn the other world with this sense, is seen.

Key Words: Hadith, avarice, cure, sense, weakness.

GİRİŞ

Daha önce yaptığımız iki makale çalışmamızda “**haset**”¹ ve “**cimrilik**”² konuları üzerinde durmuş ve bu iki rûhî hastalığın mâhiyetini, bunların tedâvî edilmesi bakımından Hz. Peygamber'in icra ettiği rûhî tedâvî yöntemlerini açıklamaya çalışmıştık. Bu çalışmamızda da sözü edilen iki konu ile çok yakından alakası bulunan, hatta bunların kaynağı olabilen **hırs** ve rûhî tedâvîsi

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Ü.Erzincan İlahiyat M.Y.O. Hadis Anabilim Dalı. Ö. Üyesi, adem_dolek@hotmail.com.

¹ Bkz, Dölek, Adem, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapî” HÜİFD, c.X, S., 4, s. 39-82.

² Dölek, “Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedâvî Yolları”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV, 2004, Sayı, 2, s. 95-128, Dinbilimleri.com.

konusunda sünnetin ortaya koymuş olduğu telkinler ve metotlar üzerinde durmak istiyoruz.

Hırs, kelime olarak; şiddetli istek, açgözlülük³, bir şeye rağbeti çok artmak, acımak, şefkat etmek, iyiliğe ve hidâyete çalışmak⁴, sonu gelmeyen istek, aşırı tutku, öfke, kızgınlık⁵, bir şeye aşırı tutunmak, cimrilik yapmak⁶, azgınlık, tûl-i emel⁷, saldırganlık, tama' mânâlarına gelmektedir. Istilahta ise; mâl, makâm, şöret, ilim, sevâb kazanma gibi maddî ve mânevî imkânları elde etmek ve bu imkânları gerçekleştirmek için gösterilen şiddetli arzu, tutku mânâsında kullanılmaktadır.

Hırs, psikolojik bakımdan; doymak bilmeyen bir açlık, sınırsız bir tatminsizlik durumu olarak ifâde edilmektedir⁸.

Aşırı derecede bu duyguyu yaşıyan kişiye “harîs” veya “muhteris” denilmektedir. Muhteris, yalnızca hırs duyduğu şey için yaşamaya başlar ve çoğunlukla bu uğurda çekinmeden herkese zarar verebilir⁹.

İnsanın, arzusunu gerçekleştirme doğrultusundaki hareketinin durumuna göre hırs; iyi ya da kötü olarak hüküm alabilmektedir. Diğer bir ifâde ile hırsın/şiddetli arzunun, iyiye ya da kötüye kullanılmasına göre iyi veya kötü olarak değerlendirilmektedir.

“**Harîs, helâl olmayan yollardan kazanç talebinde bulunan kişidir**”¹⁰ şeklindeki tarife göre, kazancını helâl yollardan elde etmeye gayret gösteren kişiye harîs denemez. Böyle bir durum, memduh olan bir davranıştır. Zira Cenâb-ı Hak, insana organlar verdiği gibi, o organları hareket ettirme kuvveti de vermiştir. Organların âtül kalmaması ve rızkın elde edilmesi de insanın bu organlarını hareket

³ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, ts., 113; Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Beyrut, 1989, s. 544.

⁴ Sâmi, s. 544.

⁵ *Tükçe Sözlük*, T.D.K., Ankara, 1988, I, 640-641.

⁶ Mesud, Cübrân, *er-Râid*, Beyrut, ts., I, 561.

⁷ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993, s. 433.

⁸ Hökelekli, Hayati, “Hırs” *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İst., 1997, II, 257.

⁹ Hökelekli, II, 257.

¹⁰ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Câmiu's-Sağîr*, (Taberânî'den naklen), Beyrut, 1990, hadis no: 3814.

ettirmesine, diğer bir ifâde ile onları kullanmasına bağlıdır¹¹. Dolayısıyla insanın, çalışırken ve rızkını temin ederken helâl yollardan temin etmesi, bu şekilde istediği kadar mâl mülk sahibi olması hırs olarak nitelendirilmemektedir.

Bununla ilgili olarak Hz. Ali (r.a), şöyle der: “Bir kişi şayet yeryüzündeki her şeyi elde etse ve bununla da Allah’ın rızâsını istese, buna zâhid denir. Fakat yer yüzündeki her şeyi terk etse ve bunu terk etmekle de Allah’ın rızâsını murat etmese ona da zâhid denilmez ve Allah’a gerçek âbid olamaz. Öyle ise aldığını Allah için al, terk ettiğini de sadece Allah için terk et, başkası için olmasın.”¹² Hz. Ali (r.a.)’nin bu ifâdesinden kişinin, Allah’ın rızâsını kazanmak ve şükrünü edâ etmek maksadıyla helâl yoldan çok kazanç elde etmesine ve bunun için çok çalışmasına hırs denemeyeceği açıkça anlaşılmaktadır.

“İnsanoğlu, yasaklanan şeylere çok hırslıdır”¹³ ifâdesiyle, yapılması istenilmeyen şeylere insanın daha fazla hırs gösterdiği belirtilirken, latîf bir şekilde de ta’rizde bulunmakta ve helâl dairesinden kazanılması istenilmektedir. Zira helâl dâiresi çok geniştir, insanın bütün ihtiyaçlarına kâfidir, harama girmeye lüzum duyulmadan, her türlü ihtiyacı giderilebilir, bütün istek ve arzular tatmin edilebilir.

A- Kur’ân-ı Kerim’de Hırs

Kur’ân-ı Kerim’de “hırs” kelimesi yalnız şekliyle geçmemekle birlikte, beş yerde türevleri zikredilmektedir¹⁴. Bunlardan üçü Hz. Peygamber’in, ümmetinin hidâyete gelmesi için göstermiş olduğu aşırı arzusu ile ilgili; birisi, Yahudi milletinin diğer insanlardan daha fazla olarak dünya hayatlarına olan aşırı düşkünlükleri ile ilgili; bir diğeri de, birden fazla evli olan kişinin, eşleri arasında adâleti temin etme hususundaki aşırı arzusuna rağmen tam adâleti temin edemeyeceği ile alakalıdır.

¹¹ Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr*, Beyrut, ts., III, 312.

¹² Münâvî, III, 412.

¹³ Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman, *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, Beyrut, 1985, s. 187 (Taberânîden naklen).

¹⁴ Bkz. Bakara, 2/96; Nisâ, 4/129; Tevbe, 9/128; Yusuf, 12/103; Nahl, 16/37; Ayrıca bkz. Abdulbaki, M. Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, İst., 1987, s. 197.

Bununla birlikte hırs mânâsına gelen ve aşırı dünyalık arzusunu ifâde eden “tama” ve “hubb-u şedîd”, “hubbu’l-mâl”, “hubbu’l-hayr” gibi terimler de kullanılmaktadır. Bunlar, konunun seyri içinde yeri geldikçe ele alınacaktır.

B- Hadîslerde Hırs

Hadîsler tetkik edildiğinde “hırs” kelimesinin ve bu kelimenin türevlerinin çokça kullanılmasının yanında “hırs” mânâsını ifâde eden başka tabirlerin de kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Nitekim bir hadîste “**Âdemoğlu yaşlanır, onda iki şey baki kalır; hırs ve emel.**”¹⁵, bir rivayette “... **Mâla olan hırs ve çok yaşama hırs**”¹⁶ buyurulmuştur. Bazı rivayetlerde de “**Yaşının kalbi, iki şeyi sevmede gençtir; yaşama ve mâl sevgisi/hubbu’l-ayş ve’l-mâl**”¹⁷, “... **uzun yaşama ve mâl sevgisi/tûlu’l-hayat ve hubbu’l-mâl**”¹⁸, “**Uzun yaşama ve çok mâl sevgisi**”¹⁹ şeklinde zikredilmektedir. Hadîslerin metinlerinde bazı lafız farklılığı bulunmakla birlikte hepsi aynı mânâyı ifâde etmektedir.

Hadîste geçen “genç/şâbb” ifâdesiyle; bir gencin mâla ve gençliğe olan düşkünlüğü ve tutkusu ne ise, bir yaşlının da aynı şekilde mâla ve dünyaya olan tutkusunun bulunduğu teşbîhî olarak anlatılmıştır.

Hadîslerde “**hırs**” kelimesi hem maddî, hem de mânevî hususlar için kullanılmakla birlikte hedefi açısından hangisinin iyi, hangisinin kötü olduğuna da işâret edilmektedir. Diğer bir ifâde ile “hırs” kelimesi, bazen istenilen ve kabul edilebilen şeyler için kullanılırken, bazen de hoşlanılmayan, istenilmeyen durumlar için kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle hırsın hangi durumlarda iyi, hangi durumlarda kötü olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

C- Hırsın Çeşitleri

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İst., 1992, III, 115, 119, 169.

¹⁶ Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, İst., 1992, Zekât, 115; Ayrıca bkz. Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, İst., 1992, Zühd, 38; Kıyâmet, 22; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, İst., 1992, 27; Ahmed b. Hanbel, III, 115.

¹⁷ Müslim, Zekât, 113.

¹⁸ Müslim, Zekât, 114.

¹⁹ Tirmizî, Zühd, 38.

Hırsın; kişilerin durumlarına, değer verdikleri ve gerçekleştirmeyi arzu ettikleri şeylere göre; para hırsı, makâm hırsı, mâl edinme ve biriktirme hırsı, meşhur olma hırsı, daha çok sevab kazanma hırsı, insanların hidâyetine vesile olma hırsı gibi maddî ve mânevî bir çok çeşidi bulunmaktadır. Bütün hırs çeşitlerini **dünyevî** ve **uhrevî**, diğer bir ifâdeyle **mecâzî** ve **hakikî** olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Bunları kısa kısa ele almaya çalışalım.

1- Dünyevî Hırslar

Dünyevî hırstan maksadımız, sırf dünya ile alakalı, geçici olan makâm, mevki, şan şöret, mâl mülk gibi durumlardır.

a- Mâl Edinme ve Mâl Biriktirme Hırsı

İnsanoğlu, esas itibariyle mâla düşkün olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla mâl edinme ve biriktirme hırsı, insanın fitratında var olan bir duygudur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de "*Kadınlar, oğullar yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden şehvât sevgisi insanlara süslü gösterildi.*"²⁰ buyurulması buna işâret etmektedir. Bu âyette, insanların düşkün olduğu dünya ziynetlerinden olan ve iştihasını kabartan mallardan bazıları sayılmaktadır. Bununla birlikte bu metaların hepsinin sadece dünya metaı, dünyada azıcık faydalanılacak şeyler olduğu bildirilmekte ve bu metaların asıllarının ve daha güzellerinin ebedî olarak Allah katında (Cennette) olduğuna, esas itibariyle de bunlarla onların elde edilmesine çalışılmasına dikkatler çekilmektedir. İşte daha güzel olan nimetlere de temas edilerek şöyle buyrulur: "*De ki; size, bunlardan daha iyisini haber vereyim mi? Allah'ın yasaklarından sakınanlar/muttakîler için Allah katında içinde ebedî kalacakları altlarından nehirler akan cennetler vardır, orada onlar için temiz zevceler ve Allah'ın rızası vardır.*"²¹

İnsanın mâla karşı olan düşkünlüğünü ifâde eden bir âyet de şudur: "*İnsan, hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük, ekonomik sıkıntı dokununca hemen ümitsizliğe düşer.*"²². Âyette geçen "hayır" kelimesi, mâl, mülk, güç, kuvvet, sıhhat, makâm, izzet, şan,

²⁰ Âl-i İmrân, 3/14.

²¹ Âl-i İmrân, 3/15

²² Fussilet, 41/49.

şöhret, sonu gelmeyen ikbâller, sonu gelmeyen istekler vs. şeklinde yorumlanmaktadır²³.

İşte insanoğluna bu sayılanların hepsi verilse, bir noktaya kadar elde ettikleriyle yetinmez, daha ilerisini istemekten bıkmaz. Ancak bunlardan mahrum kaldığında ümitsizliğe düşer²⁴. Bursavî (v.1137/1724); bu âyette, insanın mâla düşkün olarak yaratıldığına işâret olduğunu söyler²⁵.

İnsanın, mâla olan bu sevgisini sadece dünya hayatı ve dünyadaki şeylere hasretmesine dilimizde “ihtiras” denilmektedir. İnsanın, istediği ve arzu ettiği şeyleri elde etmek için var gücü ile çalışması ve sonunu düşünmeden ebedî dünyada kalacakmış gibi mâl mülk toplama gayesiyle dünyadaki bu şeylere saldırganlığı, açgözlülük ve tamahkârlık olarak nitelendirilmektedir.

“Doğrusu o, mâlı çok sever.”²⁶, “Mâlı aşırı derecede seviyorsunuz.”²⁷ âyetleri; insanı, hırs ile mâl biriktirmeye ve başkalarını faydalandırmamaya sevk eden âmilin, mâla olan aşırı derecedeki sevgisi olduğunu, hatta onunla gururlanıp kibirlendiğini vurgulamaktadır. İşte bu şekildeki bir hırs zemmedilmektedir. Çünkü böyle bir kişi, hırsla öyle bir şekilde dünyaya düşkünleşir ki, âhiret işlerinden yüz çevirmiş demektir.

Bu âyetlerde, aynı zamanda mâl sevgisinin insanın tabiatında var olmasıyla birlikte bu duygudan insanın tamamen kurtulmasının mümkün olmadığına da işâret edilmektedir²⁸. Ancak kontrol altına alınarak bu duygunun yönü, mecâzî/dünyevî hırstan hakîkî/uhrevî hırsa çevrilebilir. O da ancak, dünyevî olan bütün imkânların Allah'ın rızâsını ve âhireti kazanmak için kullanılmasıyla hırsın yönü verilmiş gayesine çevrilmiş olur.

²³ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1993, XV, 243; Zemahşerî, Cârullah Mahmud, *el-Keşşaf*, Dâru'l-Fikr, ts., III, 457; Kâsımî, Muhammed Cemaluddîn, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru İhyâ-i Kütübî'l-Arabiyye, ts., XIV, 5215.

²⁴ Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran, ts., XXVII, 137.

²⁵ Bursavî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyan*, İst., 1886, VIII, 277.

²⁶ Âdiyât, 100/8.

²⁷ Fecr, 89/20.

²⁸ Bursavî, X, 439.

İnsanoğlunun fitratında var olan hırs ve tama, kontrol altına alınmadığı takdirde rûhî bir hastalık hâline gelerek insanı kötülüğe sürükleyen, mürüvete uymayan kötü işler irtikab ettiren bir duygu durumuna dönüşür. O zaman hırslı olan kişi; aza kanaat etmez, kazandığı ile yetinmek istemez. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.); **“Âdemoğlunun iki vâdî²⁹ dolusu mâlî³⁰ olsa üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Tevbe edenin tevbesini Allah kabul eder.”**³¹ buyurmuştur. Yani, insanın dünyaya dolayısıyla dünya mâlına olan tutkusu ölünceye kadar hiç eksilmeden hatta artarak devam eder, ancak onun bu tutkusunun ve doyumsuzluğunun önüne toprak geçer, kişinin ölmesiyle ve kabre konulmasıyla bu tutkusu ve doyumsuzluğu sona erer. Kişinin bu şekildeki dünyaya olan düşkünlüğü ve tutkusu mezmum olan bir durumdur. Çünkü bütün aşkı, dünya olan kişi; elde edeceği bütün dünyevî şeylerde meşruiyet aramaksızın helâl haram demeden gözünün gördüğü, elinin yettiği, gücünün yettiği her şeyi toplamaya çalışır, bunu yaparken de yaratılış gayesini, Allah'ı ve âhireti unuttur. Kişi hayatta iken bu durumlardan vazgeçerse ve Allah'a yönelirse, Allah da onun yönelmesini ve hatalarından dolayı yaptığı tevbesini kabul eder.

Hz. Peygamber (s.a.v.), insanın yaşlanması ile birlikte dünya sevgisinin ve uzun emelinin genç kaldığını bildirerek: **“Yaşının kalbi, iki şeyde genç kalmaya devam eder: Dünya sevgisinde ve uzun emelde.”**³², bir rivâyette de **“Âdemoğlu yaşlanır, onunla birlikte mâl sevgisi ve uzun ömürlü olma arzusu artar.”**³³ buyurmuş ve insanoğlunun yaşlanması ile birlikte daha çok yaşama arzusunun ve daha fazla mâla düşkünlüğünün arttığını beyan etmiştir. Müşâhede edilmektedir ki, genellikle insan yaşlandıkça daha fazla yaşama mücâdelesini vermekte, daha çok mâl mülk kaygısı çekmektedir.

²⁹ Bazı rivayetlerde “bir vâdî” şeklinde de geçmektedir (bkz. Müslim, Zekât, 39).

³⁰ Bazı rivayetlerde “mâl” yerine “altın, hurma” gibi servet ifade eden başka kelimeler kullanılmıştır. (Bkz. Müslim, Zekât, 39; Ahmed b. Hanbel, III, 247, 341, Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, VII, 271). Bu farklılıklar, hadisin mânen rivayet edilmiş olabileceğini gösterdiği gibi, insanın değer verdiği şeylere göre hırs gösterdiği nesnelere değişkenliğine de işaret etmektedir.

³¹ Müslim, Zekât, 116, 119

³² Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, İst., 1992, Rikâk, 5.

³³ Buhârî, Rikâk, 5.

b- Makâm Sahibi Olma ve Şöhret Kazanma Hırsı

İnsan, daima bir makâm elde etme, idare edilmekten ziyade idâre etme arzusunun taşıyıcı ve bu uğurda hırs gösterir. Çoğu zaman makâmın ve idare etmenin sorumluluklarını düşünmek istemez. Kişinin, genellikle makâm sahibi ve idareci olmaktan gayesi, dünyevî bakımdan şan, şöhret sahibi, mâl mülk sahibi olmaktır. Fakat hadîslere dikkat ettiğimizde böyle bir hırsın kabul görmediği, anlaşılmaktadır. Meselâ, Abdurrahman b. Semüra (v.57/677)³⁴ isminde bir sahâbî anlatıyor: **Rasûlüllah (s.a.v.), bana; “Ey Abdurrahman! İdârecilik talebinde bulunma, zira senin istemenle sana idârecilik verilirse o vazifede Allah’ın yardımına mazhar olamazsın. Eğer sen istemeksizin sana bu vazife verilirse, vazifede Allah’ın yardımına mazhar olursun.”**³⁵ buyurdu. Görüldüğü gibi, hadîste, kişinin idarecilik talebinde bulunmaması, ancak kendisine verildiği takdirde Allah’ın yardımına nâil olacağı belirtilmektedir. Hadîste, idarecilik değil, idârecilik arzusuyla makâm ve mevki talebinde hırs göstermek yasaklanmaktadır. Çünkü bu fînet ve tabiattaki harîs kimseler, âme hizmetini gereği gibi îfâ edemezler. Onlar hırsıyla maddî makâm ve memuriyetler elde etmeyi ve sırf kendi doyumumsuzluklarının tatminini hedef edinirler³⁶. Aksi hâlde, yani böyle bir hırsın ve hedeften uzak şekilde, devletin ve milletin refah ve mutluluğu için memuriyet ve idârecilik elbette millî ve içtimâî bir hizmettir. İsteyenlere değil, liyâkatlı olanlara verilmeli, kendisine memuriyet verilenler de bihakkın böyle bir vazifeyi yerine getirmelidir. İdâreciliğin üstesinden gelemeyecek veya adâleti temin edemeyecek kişilere isteseler de verilmemelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), idârecilik isteyenlerin taleplerini reddetmiş ve **“... Biz, isteyen işlerimiz üzerine aslâ âmil/idâreci tayin etmeyiz.”**, bir rivayette de **“... Biz, vallâhi, idarecilik isteyen hiçbir kişiye ve buna hırs gösteren hiçbir kimseye bu vazifeyi vermeziz.”**³⁷ buyurmuştur. Öte yandan herhangi bir talepte bulunmayan Ebû Musa el-Eş’ârî (v.44/664)’yi Yemen’e

³⁴ Hayatı için bkz. Toksarı, Ali, (Heyet), *Sahabiler Ansiklopedisi*, 67.

³⁵ Buhârî, Ahkâm, 6; Müslim, İmâret, 13.

³⁶ Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, İst., 1998, VI, 16 (Dipnot); Ayrıca bkz. Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1986, XII, 316.

³⁷ Buhârî, Ahkâm, 7; Müslim, İmâret, 14.

vâli olarak, arkasından da Muâz b. Cebel (v.18/639)'i³⁸ muallim olarak göndermiştir³⁹.

Yine Ebû Zerr (v.32/652) anlatıyor: Ben, Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! Beni idâreciliğe tayin etmez misin?' dedim. Bunun üzerine Rasûlüllah eliyle omzuma vurdu, sonra da "**Ey Ebû Zerr! Sen zayıfsın, bu emirlik ise muhakkak bir emânettir, şüphesiz bu emânet, kıyâmet gününde hakâret ve nedâmet olacaktır. Ancak bu emâneti, haklı olarak üzerine alıp da onun gerekli vazifelerini yerine getirenler müstesnâdır.**" buyurdu⁴⁰. Bir rivâyette de Rasûlüllah (s.a.v.): "**Ey Ebû Zerr! Ben seni zayıf görüyorum, kendime arzu ettiğim her hayır ve saâdeti senin için de arzu ediyorum, sen sakın iki kişiye dahi olsa başkanlık etme, her hangi bir yetim mâlının idâresini de üzerine alma.**" buyurmuştur⁴¹.

Ebû Zerr (r.a.), ihtiyaçtan fazla mâlın yanında bırakılmasını kabullenemeyen bir zât idi, hatta kendisi, beytu'l-mâlden kendisine ayrılan dörtyüz dinar maaşı aldığı gün fakirlere dağıtan bir sahabidir. Böyle bir hâlet-i rûhiyeye sahip olan ve herkesin böyle olmasını isteyen Ebû Zerr'e, Hz. Peygamber (s.a.v.), idârecilik yapmamasını tavsiye etmiştir.

Ebû Zerr, Hz. Muâviye (v.60/680)'nin Şam valiliği döneminde, Şam'daki idârecilerin mâl biriktirmelerini çok şiddetli tenkit etmiş ve görüşünü âyetlerle de desteklemeye çalışmıştır. Hz. Osman da onu Medine'ye dâvet etmiş ve Ebû Zerr, Medine'ye gelir gelmez, Hz. Muâviye'yi çok mâl biriktiriyor ve zekâtını vermiyor diye Hz. Osman'a şikâyet etmiştir⁴².

Yine bir hadîste Hz. Peygamber (s.a.v.); "**Muhakkak ki siz, idâreciliğe hırs göstereceksiniz ve kıyâmet günü pişman olacaksınız. O idârecilik ne güzel sût annedir (emmekle doyulmaz), fakat o makâmdan alınmak da ne kötü bir ayrılıştır (ki, üzüntüsü çekilmez.)**"⁴³ buyurarak, idâreciliğe hırs göstermenin iyi bir şey

³⁸ Hayatı için bkz. İbn Hacer, *el-İsabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut, ts., VI, 106-107.

³⁹ Hadîs için bkz. Müslim, İmâret, 15.

⁴⁰ Müslim, İmâret, 16.

⁴¹ Müslim, İmâret, 17.

⁴² Geniş bilgi için bkz. Toksarı, s. 213-214.

⁴³ Buhârî, Ahkâm, 7; Nesâî, Bey'at, 39; Ahmed b. Hanbel, II, 448.

olmadığına, büyük sorumluluğunun olduğuna, makâma gelindiğinde ve işe başlandığında maddî ve mânevî imkânlarla sahip olunmasına ve bunun neticesinde meydana gelen hissiyata, her hangi bir sebeple de görevden ayrılma mecburiyetinde kalındığında veya âhirette hesabı görülürken duyacağı ızdıraba dikkati çekmiştir⁴⁴. Böylece hadîste, idârecilik alan bir kişinin, görevi elinden aldığı ve o görevden

⁴⁴ İdârî makâmı ve memuriyetler birer emânettir. Buralara liyakatsiz kimselerin gelmesi, vatan ve milletin zarar görmesine sebep olur. Aynı zamanda ehil olmadığı halde o işe hırs gösteren kişi de maddî ve manevî zarar ve vebal altında kalır.

Dinimiz, emâneti ehline vermeyi emreder. Zira ehline verilmeyen emânet zâyi olmaya mahkumdur. Bu hususun ehemmiyetine dikkati çeken şu hadîs ne kadar manidardır: Bir A'rabî, Hz. Peygamber'e gelir ve:

-“Kıyâmet ne zaman?” diye sorar.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de:

-“**Emânet zâyi edildiğinde kıyameti bekle.**” buyurur.

Adam tekrar:

-“Emânetin zâyi edilmesi nasıl olur, Ey Allah'ın Rasûlü?” diye sorar.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.):

-“**İş, ehil olmayana verildiğinde kıyameti bekle.**” diye cevap vermiştir (Buhârî, Rikâk, 35).

Buradaki kıyametten, dünyanın sonunun gelmesi anlaşılabilir gibi, işin ehil olmayana verilmesiyle, o işin sonunun gelmesi ve hüsrana neticelenmesi de anlaşılabilir. Zira nice işyerlerinin, şirketlerin ve devletlerin, liyakatsiz insanların ellerinde kıyametleri kopmuş, fena şekilde sonları gelmiştir. Bunun içindir ki, Kur'ân-ı Kerim'de işlerin liyakatli olanlara verilmesi emredilerek: “*Allah size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletli hüküm vermenizi emrediyor. Muhakkak Allah herşeyi bilen ve görendir.*” (Nisâ, 4/58) buyurulmaktadır.

Esas itibarıyla, memuriyet millî bir vazife olduğu için, iyi hizmet etmek şartıyla çok güzeldir. Ancak memur olan kimse, sorumluluğunu üzerine aldığı işin hakkını vermez ve onu bir angarya görerek çalışmaz ise, bunun da vebâli çok büyüktür. Zira memuriyette gayretsizliğin umumun hakkına tecâvüz olması sebebiyle neticesinin zillet ve pişmanlık getireceği hadislerde bildirilmiştir. (Dölek, *Hadîsler Işığında Güvenli Yarınlar*, İst., 2003, s. 40-41).

azledildiğindeki değişen rûh halleri çok güzel şekilde tasvir edilmektedir⁴⁵.

c- Dünya Hırsı

Kur'ân-ı Kerim'de Yahûdî milletinin, dünya hayatına diğer insanlardan daha fazla düşkün oldukları, bu bakımdan da ölmek istemedikleri bildirilerek, hiç ölmeyecekmişcesine dünyaya aşırı derecedeki düşkünlüğün Yahûdîlerin özelliği olduğuna dikkat çekilmektedir. Nitekim onların dünyaya karşı olan hırslarıyla ilgili bir âyette şöyle buyurulmaktadır: “*Kesinlikle, Sen onları dünya hayatına karşı insanların hatta şirk koşanlardan en hırslı olanları bulursun. Her biri bin sene yaşatılmayı arzu eder. Halbuki, çok yaşatılması onu Allah'ın azabından uzaklaştırıcı değildir.*”⁴⁶.

Öte yandan bir hadîste, “**Kıyamet yaklaştıkça, insanların dünyaya karşı hırsları artar. Bu da insanların Allah'tan ancak uzaklaşmalarını artırır.**”⁴⁷ buyurularak kıyametin yaklaşmasıyla birlikte sadece Yahûdîlerin değil, bütün insanların dünyaya karşı hırslarının artacağı ve bu durumun insanları Allah'tan daha da uzaklaştıracağı bildirilmektedir.

d- Adâleti Temin Etme Hırsı

Kur'ân'da “hırs” ile ilgili olarak zikredilen diğer bir âyet de birden fazla hanımı olan kişinin hanımları arasında eşit davranma konusunda ne kadar hırslı davranırsa da bu eşitliği temin edemeyeceği bildirilerek “*Ne kadar hırs da gösterseniz, kadınlar arasında adaletli olmaya asla güç yetiremezsiniz. Öyle ise birisine büsbütün meylederek yönelip de diğerini askıda kalmış gibi (ne kocalı, ne kocasız bir vaziyette) bırakmayın. ...*”⁴⁸ buyurulmaktadır. Dolayısıyla birden fazla kadınla evli olan erkeğin, her hanımına aynı derecede sevgi göstermesinin zor olduğu bildirilirken, en azından nafakasının ve nöbetinin yerine getirilmesi gibi durumlarda eşit davranılması istenilmektedir. Aksi halde, bazısını boşamaksızın hem evli görünüp

⁴⁵ Aynî, Bedruddin, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut, ts., XXIV, 227.

⁴⁶ Bakara, 2/96.

⁴⁷ Hâkim, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*, Beyrut, 1990, IV, 360; Kuzâî, Muhammed b. Selâme, *Şihâb'ül-Ahbâr* (trc: Ali Yardım), İst., 1999, s. 123.

⁴⁸ Nisâ, 4/129.

hem de onu terk edilmiş bir vaziyette eşlere ilgisizlik ve adâletsizlik yasaklanmaktadır.

e- İsrâf ve Hırs

İsrâf, sözlükte; haddi aşmak, aşırı gitmek, fazla fazla harcamak⁴⁹, maksadın dışına çıkmak, aşırı sarfiyatta bulunmak, aşırılık yapmak demektir.

Istılahta ise başkalarının haklarını göz önüne almaksızın meşru sınırların ötesine geçmektir. İhtiyaç olmaksızın yapılan harcamalar da israftır.

Râğıb el-İsfahânî (v.502/1108)'nin ifâdesiyle israf; insanın, işlediği her bir fiilde haddi tecavüz etmesidir⁵⁰. Böylece israf; ifrat derecede, haddinden fazla yapılan harcama ve sarfiyattır. Diğer bir ifâde ile “Yeterli miktardan fazla harcama”ya israf denir. İster az olsun, ister çok, Allah’a itaat maksadı dışında harcanan her şey israftır⁵¹. İsrâf eden kişiye de “Müsrif” denilmektedir.

“Nehrin kenarında dahi suyun israf edilmemesi”⁵²ni isteyen Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, **“İştihânın çektiği/nefsinin arzu ettiği her şeyi yemen israftandır.”**⁵³ buyurması bunun en güzel misâlini teşkil etmektedir. Hz. Aîşe (r.anhâ) anlatıyor: Rasûlullah (s.a.v.), benim bir günde iki kere yemek yediğimi gördü de: **“Ey Aîşe! Bir günde israf olarak iki kere yemek yemekle karnını doldurmak hususunda nefsinin seni meşgul etmesini seviyor musun?”** buyurdu⁵⁴.

⁴⁹ Râğıb, s. 230-231.

⁵⁰ Râğıb, s.230.

⁵¹ Firuzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, 1991, III, 221; İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts., IX, 148.

⁵² İbn Mâce, Tahâret, 48; Hadis, abdest alınırken nehrin kenarında da olsa su israfının olacağını bildirmektedir. Esas itibariyle, nehrin kenarında abdest alınırken fazla su kullanılması nehirden fazla bir şey azaltmamaktadır. Fakat, eğitim açısından bakıldığında, Hz. Peygamber (s.a.v.), nimetin çokluğunun fazla kullanılmasını gerektirmediğini öğretmektedir. Zira, bolluğunda gereğinden fazla harcama yapmak, kişiyi israfa alıştıırır.

⁵³ İbn Mâce, Et'ime, 51.

⁵⁴ Beyhakî, *Suab*, V, 26.

Rasûlullah (s.a.v.) bir hadîsinde de “**Kibre ve israfa kaçmadıkça yiyin, için, tasaddukta bulunun ve giyinin. Muhakkak Allah israf edenleri sevmez.**”⁵⁵ buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadîste yeme, içme, giyinme ve tasaddukta bulunma gibi hususlar yapılırken iki önemli noktaya dikkati çekmektedir: İsrâf ve tekebbür.

İbn Abbas (r.a.) da: “Kibre ve israfa varmadıkça yemeyi ve içmeyi Allah helâl kılmıştır.”⁵⁶ der.

Kur’ân-ı Kerim’de de “*Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*” buyrulur. Görüldüğü gibi Allah, israf etmeyi yasaklarken bu yasağın hikmetlerinden birisine dikkati çeker, o da; israf edenlerin Allah tarafından sevilmediğidir, diğer bir ifâdeyle israf etmenin Allah’ın hoşlanmadığı bir hareket olduğudur.

İsrâf, bir yandan hırsın sebeplerinden biri olduğu gibi, diğer yandan da hırsın neticesi olmaktadır. Yani, israf, kişiyi daha çok harcamak için daha çok kazanmaya sevk etmesiyle hırsın kaynağı olmaktadır. Bazı kişiler de, çok kazanmak için olur olmaz şeylere yatırım yapmak ve bu uğurda haddinden fazla harcamak, nefsinin tatmin için (kumar, fuhuş gibi) meşru olmayan yerlere sarf etmek gereği duymaktadır. Buralara masrafı yetiştirmek için de helâl haram demeden daha çok kazanma hırsına kapılmaktadır. Böylece israf hırsa sebep olmaktadır.

2- Uhrevî/Hakîkî Hırs

a- Daha Çok Sevap Kazanma Hırsı

Bazı insanda da çok sevap kazanma arzusu bulunmakta ve bunun için hırs göstermektedir ki böyle bir hırs kabul görmektedir. Meselâ, Ebû Bekre (r.a.) anlatıyor: Kendisi (bir gün) Mescid-i Nebîye girer ve bu sırada Rasûlullah (s.a.v.) namazda rükûya varmıştır. Ebû Bekre der ki, “Ben de hemen saffın gerisinde rükûya vardım”⁵⁷.

⁵⁵ Buhârî, Libas, 1. Nesâî, Ebû Abdîrrahman b. Şuayb, *Sünen*, İst., 1992, Zekât, 66.

⁵⁶ Buhârî, Libas, 1; İbn Mâce, Libas, 23; Ahmed b. Hanbel, II, 181,182.

⁵⁷ Hadisin Buhârî rivâyetinde Ebû Bekre, durumu Peygamber (s.a.v.)’e söyler, Peygamber de “**Allah hırsını artırsın, bir daha yapma**” buyurur (Buhârî, Ezân, 114); Ebû Dâvud’un bir başka rivâyetinde, Ebû Bekre rükûya vardıktan sonra yürüyerek saffa dahil olur, Hz. Peygamber namazı tamamladıktan sonra, “**Saffın gerisinde rükûya varıp da sonra yürüyerek saffa dahil olan hanginiz?**” diye

Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.), namazdan sonra, ‘**Allah hırsını artırsın, ancak bu şekilde bir daha yapma.**’⁵⁸ buyurdu. Yani, Ebû Bekre'nin saffa dahil olmayıp da saffin gerisinde namaza durması, hemen namaza yetişmek arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu şekilde namaz sahih olmakla birlikte Hz. Peygamber böyle durumda saffa dahil olunmasını ve bu şekilde saffin dışında durulmamasını istemektedir. Bunun için “Ancak bu şekilde bir daha yapma” diye ikazda bulunmuştur⁵⁹.

Burada konumuz açısından dikkati çeken husus; Hz. Peygamberin, Ebû Bekre'ye “**Allah, hırsını artırsın**” şeklinde dua etmesidir. Buradaki “hırs”, dünyevî bir gayeye matuf olmayan, tamamen cemaat sevabını almak gayesine yönelik bir hırstur ve uhrevîdir. Bu bakımdan Hz. Peygamber ona dua etmiştir.

b- İnsanların Hidâyete Erişmesi Hususunda Gösterilen Hırs

Hz. Peygamber'in en önemli özelliklerinden birisi, Allah'tan aldığı mesajları ümmetine tebliğ ederek onların hidâyete ermeleri hususunda aşırı derecede bir arzu ile çalışmasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in, ümmetinin hidâyeti konusunda hırsı bildirilerek şöyle buyurulmaktadır: “... *Size çok düşkündür/harîstir.*”⁶⁰ Yani, sizin hidâyete ermeniz ve size hayır ulaşması için aşırı derecede istekli ve arzuludur. “*Sen ne kadar hırs göstersen de yine insanların çoğu iman edecek değildir.*”⁶¹, “*Sen onların hidâyete ermelerine ne kadar hırs göstersen de, şüphesiz ki, Allah, dalâlete attığı kimseleri hidâyete erdirmez. Onlar için hiçbir yardımcı da yoktur.*”⁶²

sorar. Ebû Bekre de “Ben'im” diye cevap verince Rasûlüllah (s.a.v.), “**Allah hırsını artırsın, fakat bir daha böyle yapma**” buyurur. (Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, İst., 1992, Salat, 100). Burada acele etmeden, saffa dahil olduktan sonra namaza başlanması istenmektedir.

⁵⁸ Ebû Dâvud, Salat, 100; Edeb, 116; Ahmed b. Hanbel, V, 39,

⁵⁹ Fikhî açıdan değerlendirmesi için bkz. Hattâbî, Hamd b. Muhammed, *Meâlimu's-Sünen*, Beyrut, 1991, I, 160-161.

⁶⁰ Tevbe, 9/128.

⁶¹ Yusuf, 12/103.

⁶² Nahl; 16/37.

Bu âyetlerde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber'in, ümmetinin imâna gelmesi hususundaki hırsı, sadece kuru ve aşırı bir arzu ve istekten ibaret değildir. Hz. Peygamber, bu arzusunu gerçekleştirmek için ümmetinin imânının kurtulması uğrunda var gücüyle çalışmıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak da, hidâyete erdirenin sadece Kendisi olduğunu bildirmekte ve Peygamberinin, ne kadar hırs gösterse de Allah'ın, imana gelmesini nasip etmeyeceği kişiyi hiç kimsenin hidâyete erdiremeyeceğini bildirmektedir.

Şunu hemen ifâde edelim ki, son iki âyetteki “*ne kadar hırs göstersen de*” ifâdesi, gayret göstermeme, hidâyetlerini istememe gibi bir olumsuz mânâyâ gelmemektedir. Bu ifâdeden anlaşılması gereken, bu kadar istekle çalışmanın neticesinde hidâyeti nasip edecek olanın Allah olduğunun bilinmesidir. Bunu, “*Şüphesiz sen, sevdiğin kimseyi hidâyete erdiremezsin, fakat Allah, dilediği kimseyi hidâyete erdirir. Çünkü O hidâyete erecek olanları en iyi bilendir.*”⁶³ âyeti teyit etmektedir.

Hz. Peygamber'in ve O'na inanan insanların bu konuda yapacakları, İlâhî mesajı insanlara tebliğ etmek ve bu uğurda çaba sarf etmektir. Hidâyeti verecek olan ise Allah'tır. Bu mânâ, tebliğle uğraşan kişiye, ümitsizlik yerine ümit bahşetmektedir. Şöyle ki: İslam'ı tebliğ ile uğraşan ve bu yolda var gücüyle çalışan bir kişi, tebliğ ettiği kişilerin hidâyete gelmemeleri neticesinde “Çok uğraştım, çok çalıştım ancak hidâyete getiremedim” şeklinde düşünerek tebliğ hususunda ümitsizliğe düşebilir. Ancak âyetler bize tebliğın insana ait bir vazife, hidâyete erdirmenin ise Allah'a ait bir tasarruf olduğunu anlatmaktadır. Böyle düşünen bir kişi, “Benim vazifem yalnız anlatmak, tebliğ etmektir. Bundan sonrası Allah'ın takdirine kalmıştır.” şeklinde düşünecek ve tebliğ hususunda ümitsizliğe düşmek yerine ümitle ve şevkle daha fazla gayret edecektir. Bu bakımdan, âyetlerde, insanların hidâyeti için arzulu olmaktan ve bu arzuyu gerçekleştirmek için gayret göstermekten geri durmak değil, tam aksine bu isteği gerçekleştirmek için gerekli tüm çabaları ve imkânları kullandıktan sonra neticeyi yaratacak olanın Allah olduğu mesajı, Hz. Peygamber vasıtası ile ümmetine bildirilmektedir.

⁶³ Kasas, 28/56.

Hız. Peygamber'in hırsı, dünyalık uğrunda gösterilen bir hırs değildir. O'nun hırsı, ümmetinin dünyevî ve uhrevî saadetini temin için şefkatinin aşırı derecedeki tecellisidir. "Peygamber Efendimiz, merhamet duygusunun en mükemmel tecelli ettiği yegâne örnektir. O'nun ümmetine olan düşkünlüğü tarif edilemez derecededir. Hız. Peygamber (s.a.v.), ümmetinin dünyaları ile ukbaları ile, sevapları ile günahları ile, hastalıkları ile sağlıkları ile, başlarına gelenleri ile, gelecek olanları ile kısaca her şeyleri ile ayrı ayrı ilgilenmektedir"⁶⁴. Bu sebeptendir ki, "**Benim bütün tasam ve üzüntüm, ümmetimin içindir.**"⁶⁵ buyurmuştur.

Bir keresinde Hız. Ebû Bekir (r.a.) Hız. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Rasûlü! İhtiyarladın" demesi üzerine Hız. Peygamber (s.a.v.): "**Beni, Hûd, Vâkıa, Murselât, Amme yetesâelûn ve İzâ's-şemsü küvvirat (sûreleri) ihtiyarlattı**"⁶⁶ buyurarak Hûd ve Şûrâ sûrelerinin "*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*"⁶⁷ âyetlerine işaret etmişti⁶⁸. Elmalılı, Hûd sûresindeki bu âyeti tefsir ederken şöyle der: "... şunu ihtiyar etmeliyiz ki, bu âyette Rasûlüllah'a "Beni kocaltı" dedirecek kadar zor gelen cihet, emr-i istikâmetin, asıl kendisine taalluk eden kısımdan ziyade, ümmetine taalluk eden kısımdır. Zira (âyetin devamında) buyuruluyor ki, seninle beraber tevbe edenler de yani şirkten tevbe edip de imanda sana iştirak ederek maiyetinde bulunan, müslüman her kimse de senin gibi müstakîm olsun ve azmayın, Yani Allah'ın tayin ettiği hudûddan çıkmayın, istikâmet hududundan inhiraf edip de ifrat veya tefrite sapmayın, aşırı gitmeyin ..." ⁶⁹. İşte Hız. Peygamberin, tabiri câiz ise belini büken durumun, ümmetinin sorumluluğu olduğu anlaşılmalıdır. "*Sen, onlar inanmayacaklar (mü'min olmayacaklar) diye neredeyse kendini helâk edeceksin.*"⁷⁰ buyurulması bunu en vecîz şekilde anlatmaktadır.

D- Hırs ile Azmin Farkı

⁶⁴ Yardım, Ali, *Peygamber Efendimiz'in Şemâli*, İst., 1998, s.386.

⁶⁵ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, I, 319; Yardım, s. 386.

⁶⁶ Tirmizî, Tefsir, 56/6; Tirmizî, bu hadisin "garîb" olduğunu söylemektedir.

⁶⁷ Hûd, 11/112; Şûrâ, 42/15.

⁶⁸ Bu emrin dışında ismi geçen sûrelerde bahsedilen geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin başlarına gelen musîbetler ve kıyâmet ahvâli gibi durumların haber verilmesi insanı gerçekten ihtiyarlatacak hâdiselerdir.

⁶⁹ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., ts., IV, 2830.

⁷⁰ Şuarâ, 26/3.

Şunu hemen ifâde edelim ki, hırsa çok benzeyen fakat hırstan farklı olan bir tabir vardır ki o da “azm”dir. Bunu hırs ile karıştırmamak gerekir.

Azm; niyet, irâdeli hareket etme, kat’î karar, sebat, bir işteki engelleri yenme kararı⁷¹ mânâlarına gelmektedir. Azmde meşakkat olmakla birlikte sabır ve çile vardır, acelecilik ve kısa yoldan köşeyi dönme yoktur. Azm de alın teri ile kazanmak vardır, hazırcılık yoktur. Azmli olmak; bir işi başarmaya niyetli, kararlı, sebatlı ve devamlı olmayı ifâde eder. Azmli olan kişi; çalışır, çalışıkça başarmaya gayret eder, çalışma ve başarma hususunda ümitsizliğe düşmez, elde edemediğinden üzülmaz ve helâk olma derecesine varacak şekilde kendisini tehlikeye atmaz. Elde ettiğine şükreder. Azm, ona devamlı çalışmasını telkin eder. Neticede başarısızlığa düşse dahi çalışmayı bırakmaz. Gaflete düşmez. Ali Ulvî Kurucu’nun azimle ilgili şu mısraları çok manidârdır:

“Bir azm, iman dolu bir kalbe girerse,
İnsan da o imandaki son sırâ ererse,
En azgın ölümler ona zincir vuramazlar ...
Volkan gibi coşkun akıyor durduramazlar ...”⁷²

Hırslı kişi ise tüm çabalarına rağmen istediği sonucu elde edemediğinde öfkelenir, morali bozulur, intikam almak ister, ümidini yitirir, çalışma isteğini kaybeder, neticede başarısını kaybeder⁷³. Ümidini kaybeden kişi, işe başlamadan mağlubiyetini kabullenmiş demektir. Bu bakımlardan hırs ile azm farklı şeylerdir. Bunların birbirine karıştırılmaması önemli bir husustur.

E- Hırsın Zararları

Baştan beri yer yer işâret edildiği gibi hırsın, maddî mânevî birçok zararları bulunmaktadır. “Hırs, uğursuzluk sebebidir/el-hırsu şuûmün”⁷⁴ ifâdesi bunu en veciz şekilde anlatmaktadır. Hırsın, dünyevî açıdan zararları olduğu gibi, hırs uhrevî açıdan da büyük

⁷¹ *Türkçe Sözlük*, I, 120.

⁷² Kurucu, Ali Ulvî, *Gecelerin Gündüzü* (Neşre haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İst., 1990, s. 299.

⁷³ Bozdağ, Muhammed, *Düşün ve Başar*, Ankara, 1999, s. 60.

⁷⁴ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Lübnan, 1986, s. 78.

zararlara sebep olmaktadır. Bu zararları maddeler halinde zikretmeye çalışalım.

1- Hırs Dîne Zararlıdır

Hırs sahibi kişinin, dîne verdiği zararı Hz. Peygamber (s.a.v.), şu hadîsi ile çok güzel şekilde ifâde etmişlerdir: “**Bir sürüye salıverilen iki aç kurdun sürüye verdiği zarar, kişinin, mâl ve makam hırsı ile dîne verdiği zarardan daha fazla değildir.**”⁷⁵. Yani kişinin mâl ve makâma olan aşırı sevgisi ve bu sevgiden dolayı bu iki şeyi elde etmek için gösterdiği hırs sebebi ile dîne verdiği zarar, bir koyun sürüsü içine salıverilen iki aç kurdun verdiği zarardan daha büyüktür. Burada kişinin hırsı aç kurtlara, hırsına mağlup olan kişinin zafiyeti de kurtların koyunlara olan düşkünlüğüne benzetilmiştir.

Hadîste, hırsın arslana değil de kurda benzetilmesi dikkat çekicidir. Zira arslan ihtiyacı kadar olan bir kaç koyunu parçalar. Kurt ise eğer imkân bulursa tüm davarı boğarak öldürür, içinden ancak bir tanesini parçalar, yer. Bütün dünyayı elde edecek şekilde hırsla hareket eden kişinin de, kazandığından bir günde yiyeceği birkaç ekmek ve içeceği bir kaç bardak meşrubattır. Fakat hırsı yüzünden dîne verdiği zara çok büyüktür.

Mâl, şehvî duyguları tahrik eden bir çeşit güçtür. İnsanı önce mubah olan şeylere sevk ederek onlara alıştırır, sonradan bunlarla yetinemeyeceğini telkin ederek onu şüpheli şeylere sevk etmeye, Allah’a itaat etmekten alıkoymaya başlar. Neticede insan mâl elde etmek uğruna dîninden ve izzetinden tavizler vererek dînine zarar vermiş olur. Mevki kazanmak da böyledir. Hatta öyle kişiler vardır ki makâm ve mevki için mâlını mülkünü harcamaktadır. Yağcılık, gösteriş ve riyakârlık gibi nice kötü davranışlarda bulunarak mâkam elde edeyim derken nifâka ve gizli şirke düşmektedir. Bazen de bu uğurda dînini ve namusunu verenler olmaktadır. Ancak mâlî için makâm ve mevkisini veren yok gibidir.⁷⁶

Yine kişide haddinden fazla mâl mülk biriktirme hırsı varsa ve böyle bir kişi için dîn bir mânâ ifade etmiyorsa, helâl haram demeden her türlü kazanç yollarına baş vurur, böyle bir kişi için mâlın mülkün

⁷⁵ Tirmizî, Zühd, 43.

⁷⁶ Bkz. Mubârekfûrî, VII, 39.

gelmesi önemlidir, helâl veya haram olması önemli değildir. Bu bakımlardan hırsın dînî açıdan çok büyük zararları bulunmaktadır.

2- Hırs, İsrafa Sebeptir

Yukarıda da kısaca temas edildiği gibi, hırs; şan şöhret uğruna, nefsin meşru olmayan istek ve arzularının tatmini için malların ve imkânların harcanmasına sebep olmaktadır. Meselâ, bir insanda şayet makâm ve mevki sahibi olma hırsı varsa o kişi, erişmek istediği makâm için bütün maddî imkânlarını harcar, hatta helâl olmayan yollara da baş vurur. Bazen hayatının son bulmasına da sebep olur. Dilimizdeki “Deveyi yârdan uçuran bir tutam ottur.” deyimini bunu en güzel şekilde anlatmaktadır.

3- Hırs Başarısızlığa Sebeptir

Hırslı adam, maksadına çabucak ulaşmak için aceleci hareket eder, tıpkı bir merdivenin basamaklarını ikişer üçer atlayarak çıkmak gibi ki, ya ayağı takılır düşer, maksadına eremez, neticede başarısız olur ya da yorulur, hedefine ulaşamaz. Bunun için “Harîs, zarar ve ziyandadır/el-harîsu hâibun hâsîrun” atasözü bunun en güzel ifâdesidir.

4- Hırs Ümitsizliğin Sebebidir

Hırslı kişi, başkalarının elindekine göz diker, kendisinden yukarıdakilere bakar, hep onlar gibi olmak ister. Fakat onlar gibi olamayınca ümitsizliğe kapılır, ümitsizliğe kapılan kişi ise hemen baştan yenilgiyi kabullenmiş demektir. Böylece kendisini tembelliğe atar.

5- Hırs, İhlâssızlığa Sebeptir

İmanlı olan bir kişide hırs varsa, insanların kendisine teveccüh etmesini, yönelmesini ister, buna göre hareket eder. Halbuki, insanların beğenmesi için amel etmek riyâkârlıktır. Riyâkârlık ise Allah’ın rızasının dışında ibadet etmek ve fiillerinde başkalarını o fiile ortak koşmaktır. Bu da yalnız Allah için yapmak olan “ihlas”a zıt bir davranış olmaktadır. Bu sebeple hırslı olanın amelinde ihlas zayıflar ve bu hırs devam ettikçe ihlas da kaybolur.

6- Hırs, Hakikatleri Görmekten İnsanı Kör Eder

Hırs, insanı âdeta büyüler, olanı olmamış, olmayanı da olmuş gibi gösterir. Bir hadîste “**Bir şeyi aşırı derecede sevmen, kör ve sağır eder.**”⁷⁷ buyrulur. Yani bir şeyi aşırı derecede seven kişi, sevdiği nesnenin kusurlarını duymak ve onun kusurlarını görmek istemez. Duysa duymazlıktan, görse görmezlikten gelir. Münziri (v.656/1258)’ye göre bu hadîs, aşırı derecede sevilmesi gerekmeyeni, haddinden fazla sevmekten nehyetmektedir⁷⁸. Yani sevilen bir nesne değer ve kıymeti nisbetinde sevilmeli, aşırılığa varacak şekilde haddinden fazla sevilmemelidir. Bununla birlikte hevâsına tâbi olan ve kendisini aşırı derecede seven kişi, söylediği çirkin ve kötü sözleri, kendi kulağı duymaz, kendi yaptığı kusurunu da görmez, kusurunun farkına vardığında ise kendisini avukat gibi savunmaya başlar. Dolayısıyla, kişi, ister kendisini, isterse başka bir şeyi olsun, aşırı derecede sevmeye başladı mı, artık kusurlara karşı kulağı sağır, gözü de kör olur.

7- Hırs, Kanaatsizliğe Sebaptir

Kanâat, semer-i sa’yine yani çalışmanın karşılığında kazanılana, rıza göstermektir. Fakat hırslı olan kişi, çalışmasının karşılığında kazandığına rıza göstermez ve elde ettiği ile yetinmez, “Niçin daha fazla kazanamadım” diye hayıflanır. Böylece Allah’ın, kendisine o günkü takdirine ve taksimine rıza göstermemiş olur, elde ettiğinin karşılığında şükür yerine şikâyette bulunur. “Niçin ben de onun gibi kazanamadım” diyerek gözünü, kendisinden fazla kazananlara diker, kanaatsizlik gösterir.

8- Hırs Gaflete Sebaptir

Hırsla dünyevî işlere sarılan kişi, gecesini gündüzüne gündüzünü de gecesine katarak bütün vaktini çalışmaya ayırır, dolayısıyla Allah’a ibadet etmek için zaman ayırmak aklına gelmez, ya da günün çoğunu dünyevî işlerine ayırırken yirmi dört saatten bir saatini ibadete ve uhrevî işlere ayırmayı fazla görür. Böylece en büyük gaflete düşmüş olur. Halbuki, bazı hadîslerde “**Mâlin, namaz kılmak ve zekat vermek için Allah tarafından ihsan edildiği**”⁷⁹ belirtilmektedir.

⁷⁷ Ebû Dâvud, Edeb, 116; Ahmed b. Hanbel, VI, 450.

⁷⁸ Sehârenfüri, XX, 68.

⁷⁹ Beyhakî, Şüabu'l-İman, VII, 271-272.

9- Hırs, Cimriliğe Sebeptir

Hırslı kişi, dünya mâlı biriktirmek sevdasındadır. Bunun için ne kadar çok biriktirse onun için yine azdır. Bu sebeple, kazandığından muhtaç olanlara vermek, infakta bulunmak ve tasaddukta bulunmak istemez. Çünkü “Bunları, ben alnımın teriyle kazandım, çalışsın o da kazansın” diyerek başkalarına vermez.

10- Hırs, Kibre Sebeptir

Hırslı kişi, elindeki mâl ile öğünür, maddî bakımdan kendisinden aşağıda olanlara kibirlenerek bakar, böylece hırs, sahibinin kibirlenmesine ve büyüklenmesine sebep olur.

11- Hırs, Allah’ın Muhafazasından Mahrumiyete Sebeptir

Hırslı kişi, bütün imkânları kendine bahşeden Allah’ı anmayı aklına getirmediği ya da onun rızasına uygun hareket etmediği veyahut elindeki nimetlere karşı nankörlük ettiği için Allah’ın korumasından mahrum kalır. Bununla ilgili olarak Zemahşerî şöyle der: “Allah, hırs gösteren kişiyi korumaz.”⁸⁰

12- Hırs, Hasede/Çekememeziğe Sebeptir

Hırs gösteren kişi, sahip olmak istediği imkâna veya makâma sadece kendisinin sahip olmasını ister, aynı imkânın başkalarında olmasını istemez. Bu da haset demektir. Bu bakımdan hırs, hasede sebep olmaktadır. Bununla ilgili olarak hasetle ilgili çalışmamızda çok geniş malumat verildiği için burada bu kadarla yetiniyoruz⁸¹.

F- Hırs Hastalığının Tedavîsi

İslâm dîni, insanda bulunan bu tür duyguların, istek ve arzuların dünya mâlına olan eğilimlerin ortadan kaldırılmasını değil, dengede tutulmasını hedeflemekte ve insanı bu hedefe yönlendirmektedir. Ta ki, insan, kendisine verilen bu duygu ile âhîret hayatında kendisine lazım olacak şeyler için çalışsın ve onun için çaba göstereyin.

Hz. Peygamber (s.a.v.), “**Sevdiğini, aşırılığa vordırmayacak şekilde sev, olur ki bir gün kızdığın olur; kızdığına da aşırılığa**

⁸⁰ Zemahşerî, *Esas*, s. 78.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Dölek, “*Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapî*”, HÜİFD., c.X, S. 4, s. 39-82.

vardırmayacak şekilde kız ki, bir gün sevdiğin olur."⁸² buyurarak gerek sevgi hususunda gerekse öfkelenme hususunda itidalli ve dengeli olmayı, sevmek dahi olsa israfa ve aşırılığa vardırmayacak şekilde ifrat ve tefritten uzak olmayı tavsiye etmektedir. Çünkü, bu şekildeki bir aşırılık gerek ferdi, gerekse içtimâî hayatta insanların çok sık karşılaştığı olaylardan birisidir. Kişinin, dün kavga ettiği kişi ile bu gün en samimi dost, dün en samimi olduğu kişi ile de bugün düşman denecek hâle geldiği çok vuku bulan hadîselerdendir.

Bu ölçülerin yanında Hz. Peygamber (s.a.v.), bir şeyin nasıl sevilmesi ya da nasıl kızılması gerektiğine de dikkati çekerek **"Sevdiğini Allah için sev, kızdığına da Allah için kız."** buyurarak sevginin ya da kızmanın Allah için olmasına da dikkatleri çekmektedir. Çünkü kişi sevdiğini Allah için severse, sevgisi devam eder, kızdığına da Allah'ın rızasına uygun olmayan hareketinden dolayı kızdığı için kızılan tavırların ortadan kalkması ile kızma da kalkacak, yerini sevgiye bırakacaktır.

Diğer yandan Hz. Peygamber (s.a.v.), neye ve nasıl hırs gösterilmesi gerektiğine de dikkatleri çekerek, insanın kendisine dünyevî ve uhrevî fayda verecek şeylere hırs göstermesi gerektiğini yeğlemektedir: **"Kuvvetli mü'min, daha hayırlıdır ve (kuvvetli olan mümin) zayıf olan mü'minden, Allah'a daha çok sevimlidir; her ikisinde de hayır vardır. Sen, sana fayda sağlayacak olana hırs göster ve Allah'tan yardım dile, acziyete düşme, ve sana bir şey isabet ederse 'Keşke şöyle yapsaydım, şöyle, şöyle olurdu' deme. Fakat 'Allah'ın takdiridir, O dilediğini yapar.' de. Zira 'lev/keşke' şeytanın yolunu açar.**"⁸³

Hadîste de görüldüğü gibi, kuvvetli müminin, zayıf müminden daha hayırlı ve Allah'ın daha çok hoşuna gittiği ifade edilmektedir. Buradaki "kuvvet" iman ve ibadet olarak izah edilmekle birlikte, Allah'a imanı ve itaati kuvvetli olan kişinin, dünyevî hususlarda da o derece dikkatli ve kuvvetli olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, böyle bir inanca sahip olan kişinin, dünyevî ve maddî bakımdan da kuvvetli olması gerekmektedir. Hadîste insanın yapabileceği ve gücünün

⁸² Tirmizî, Birr, 60.

⁸³ Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Muk., 10; Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, II, 366, 370.

yettiği her hususta acze düşmemesi ve Allah'tan yardım istemesi emredilmektedir.

Hadîsin devamında “**sana fayda verecek şeye hırs göster**” ifâdesi de kişinin hem dünyevî, hem de uhrevî diğer bir ifâdeyle maddî ve manevî bakımdan kendine faydalı olacak şeyler hususunda çok gayretli olmasını tavsiye etmektedir. Bugün, dünyada maddî bakımdan kuvvetli olan kişilerin ve toplumların sözleri geçmektedir. O zaman mümin, dünyevî açıdan da kuvvetli ve “**veren el**” durumunda olmalıdır. Bu zamanda “i'lây-ı kelimetullâh” bile maddeten terakkîye bağlıdır. Bunun için de kişi, maddeten terakkî ederken elde ettiğinin bir kısmını Allah yolunda müslümanların kalkınması uğrunda tasadduk edebilmelidir. Çalışırken “Allah ile ortak”mış gibi çalışmalı, verirken de yine ortakla mâlını bölüşür gibi olmalıdır. İşte böylesine kuvvetli bir mümin, kendisine bile faydası olmayan müminden elbette daha hayırlı olacağı muhakkaktır.

Hadîsin yorumuna kader ve psikolojik açıdan yaklaşıldığında önce tedbirin alınması sonra tevekkülün yapılması gerektiğine, olaylar karşısında ve olayların üstesinden gelmekte acziyete düşülmemesine, diğer bir ifâdeyle, bütün sebeplerin ortadan kalkıncaya kadar mücadele edilmesine dikkatler çekilmektedir. Şayet bunun neticesinde bir başarısızlık ya da her hangi bir musîbet ile karşılaşılırsa o zaman “hakkında takdir edilenin bu olduğu”nun bilinmesi, böyle bir durumda bile yıkılmadan Allah'ın takdirine inanarak, ayakta durulması bilinmelidir. Bu bakımdan hadîsin psikolojik açıdan tahlili yapıldığında birkaç noktadan insanı motive ettiği, hiçbir iş yapmadan acziyete düşmemeyi, kuvvetli olmak için gerekli gayretin gösterilmesi gerektiği, neticede Allah'ın takdirinden başka bir şeyin olamayacağı bilinmekle de büyük bir teselli bulmayı anlatmaktadır. Dolayısıyla hadîs, hiçbir çaba göstermeden “teslimiyetçi bir kader anlayışı”nı tasvip etmemekle birlikte geçmişe takılarak keşke/lev gibi tabirlerle şeytanın vesvesesine yol verilmemesine dikkati çekmektedir⁸⁴. Âyette “Allah'a olan kulluk görevini tam yerine getir, sonra tevekkül et/fa'büdhü ve tevekkel aleyh”⁸⁵ buyurulması da bu gerçeği yansıtmaktadır.

⁸⁴ Bkz. Ateş, Ali Osman, *Kur'ân ve Hadislere Göre Şeytan*, İst., 1995, s. 147.

⁸⁵ Hüd, 123.

İnsandaki aşırı mâl sevgisi, kanâat ile tedâvi edilebilir. Kanâat; kişinin, günlük çalıştığı ve gayretinin neticesinde elde ettiğine rıza göstermesidir. Böyle bir kişi, “Bu günkü rızım ve bana takdir edilen bu kadarmış” der, bununla yetinmeye çalışır. Böylece hırs çılgınlığından kurtulur.

Uzun emel, ölümü devamlı hatırdâ tutmakla tedâvî edilebilir. Hadîste “**Ağzın tadını kaçıran ölümü çok zikredin/hatırlayın.**”⁸⁶ hadîsi buna işâret etmektedir. Bir gün öleceğini hatırdan çıkarmayan kişi, ona göre dengeli çalışır ve hayatına çeki düzen verir. Ebedî dünyada kalacakmış gibi dünyaya sarılmaz ve hırs gösteremez. Kendisini dünyada bir misafir gibi görür ve ona göre hareket eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) “**Akıllı, (dünyada iken) nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışan kişidir. Âciz de nefsinin istek ve arzularına uyan, sonra da (Allah kerimdir, ğafûrdur, diyerek ve Allah’ın rızasına uygun hareket etmeyerek) Allah’ı(n affını ve cennetine koymasını) temennî eden kişidir.**”⁸⁷ buyurur.

Sonuç

Hırs, insanın yaratılışında bulunan bir duygudur ve insanın psikolojik zaaflarından biridir. Bu, yerinde ve âhireti kazanma hususlarında kullanıldığında tasvip gören ve faydalı olan bir duygu olmaktadır. Ancak nefsin aşırı isteklerini ve sadece dünyevî emellerini gerçekleştirme doğrultusunda kullanıldığında ise maddî mânevî bir çok zarara sebep olmaktadır.

Konu ile ilgili âyetler ve hadîsler incelendiğinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, davranışlarıyla ve yaptığı telkinlerle bu duygunun yerinde kullanılmasının yollarını gösterdiği ve tedâvî ettiği, diğer bir ifâdeyle bu duygunun dengede tutulmasının yollarını göstererek psikoterapi icra ettiği görülmektedir.

⁸⁶ Tirmizî, Zühd, 4; Kıyamet, 26; Nesâî, Cenâiz, 3; İbn Mâce, 31.

⁸⁷ Tirmizî, Kıyamet, 25; İbn Mâce, Zühd, 31; Ahmed b. Hanbel, IV, 124.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulgâkî, M. Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, İst., 1987.
- Ahmed b. Hanbel (v.241/855), *Müsned* (I-VI), İst., 1992.
- Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifa* (I-II), Beyrut, ts.
- Ateş, Ali Osman, *Kur'ân ve Hadislere Göre Şeytan*, İst., 1995.
- Aynî, Bedruddin (v.855/1451), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî* (I- XXV),Beyrut, ts.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyin (458/1066), *Şuabu'l-İmân* (I-VII), Beyrut, 1990.
- Bozdağ, Muhammed, *Düşün ve Başar*, Ankara, 1999.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v.256/870), *Sahih* (I-VIII), İst., 1992.
- Bursavî, İsmail Hakkı (v.1137/1724), *Rûhu'l-Beyân* (I-X), İst., 1306/1889.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993.
- Dölek, Adem, “*Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi*” HÜİFD, c.X, S.,4.
- Dölek, ----- “*Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedâvî Yolları*”, Dinbilimleri Araştırma Dergisi, IV, 2004, S., 4, Din Bilimleri.com.
- Dölek, -----, *Hadîsler Işığında Güvenli Yarınlar*, İst., 2003.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as (v.278/888), *Sünen*(I-V), İst., 1992.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır (v.1942), *Hak Dini Kur'ân Dili* (I-IX),

Eser Neşr., ts.

- Firuzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub (v.817/1814), *el-Kâmûsu'l-Muhît* (I-IV), Beyrut, 1991.
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh (v.405/1014), *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn* (I-IV) Beyrut, 1990.
- Hattâbî, Hamd b. Muhammed (v.388/998), *Meâlimu's-Sünen* (I-IV), Beyrut, 1991.
- Hökelekli, Hayati, "Hırs" İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İst., 1997.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (v.852/1448), *el-İsabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (I-VIII) Beyrut, ts
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid (v.273/886), *Sünen* (I-II), İst., 1992.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem (v.711/1311), *Lisanu'l-Arab* (I-XV), Beyrut, ts.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (v.), *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru İhyâ-i Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (v.671/1272), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* (I-XX), Beyrut, 1993.
- Kurucu, Ali Ulvî, *Gecelerin Gündüzü* (Neşre haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İst., 1990.
- Kuzâî, Muhammed b. Selâme, *Şihâb'ül-Ahbâr* (trc: Ali Yardım), İst., 1999.
- Mesud, Cübrân, *er-Râid* (I-II) Beyrut, ts.
- Miras, Kâmil (v.1952), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (IV-XII) Ankara, 1986.
- Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (v.1353/1934), *Tuhfetu'l-*

- Ahvezî bi Şerhi't-Tirmizî* (I-X), Beyrut, 1990.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf (v.1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr* (I-VI), Beyrut, ts.
- Müslim b. el-Haccâc (v.261/874), *Sahih* (I-III), İst., 1992
- Nesâî, Ebû Abdirrahman b. Şuayb (v.303/915), *Sünen* (I-VIII), İst., 1992.
- Râğıb el-İsfehânî (v.502/1108), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.
- Râzî, Fahrüddîn (v.606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr* (I-XXX), Tahran, ts.
- Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Beyrut, 1989.
- Sehârenfûrî, Halil Ahmed b. Mecid (v.1346/1927), *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Davud* (I-XX), Beyrut, ts.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman (v.902/1495), *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, Beyrut, 1985.
- Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi* (I-XVI), İst., 1998.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (v911/1503), *el-Câmiu's-Sağîr*, Beyrut, 1990.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (v.279/892), *Sünen* (I-V), İst., 1992.
- Toksarı, Ali (Heyet), *Tercüman Sahâbîler Ansiklopedisi*, *Tükçe Sözlük* (I-II) T.D.K., Ankara, 1988.
- Yardım, Ali, *Peygamber Efendimiz'in Şemâili*, İst., 1998.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmud (v.538/1143), *el-Keşşaf*, (I-IV), Dâru'l-Fikr, ts.
- Zemahşerî, -----, *Esâsu'l-Belâğa*, Lübnan, 1996.